

МАЊИ ПРИЛОЗИ – SUPPLEMENTS

Стручни рад
Ђуро Марић

ЕКОНОМСКОГЕОГРАФСКИ ПРОЦЕСИ И РЕГИОНАЛНЕ ГРУПАЦИЈЕ НА АФРИЧКОМ КОНТИНЕНТУ

Увод

У задњим деценијама прошлог вијека економскогеографски процеси и формирање регионалних групација на појединим континентима, обиљежен је бројним новим приступима и иницијативама. Од убрзаног ширења на сусједне земље и дезинтеграција мањих и слабијих групација као што је у Европи Европска унија, преко удруживања и стварања тзв. отвореног регионализма са слободном трговином какава је трансконтинентална групација АРЕС (Азијско-пацифички форум за економску сарадњу), до формирања бројних и нових регионалних групација са израженим преклапањем чланства као што је случај у Африци. Поред осталог, све оне се међусобно разликују према стратешки постављеним циљевима, по разноврсности привредне структуре и њене развијености, по политичком и економском окружењу, броју земаља-чланица, успостављеним институцијама и финансијским механизмима и слично. У том смислу чини нам се посебно интересатним афрички континент кога чине земље у развоју.

Друштвено-историјски преглед и важнији економскогеографски процеси

Развој културно-историјских специфичности на геопростору Африке прекинут је од стране Европљана већ крајем XV вијека прво, освајање мањих приобалних простора, а врхунац поробљавања доживљен је у другој половини XIX и првој половини XX вијека у облику масовне колонизације и трговине црним робљем. Насилно наметање европских схватања, културе и стандарда аутохтоној афричкој култури довело је до негативних реакција и сумњивих резултата. Зато овај континент и данас још увијек тражи најпогодније начине и облике како да настави свој насилно прекинути континуитет.

Процесом деколонизације и ослобађањем земаља, афрички континент је и даље геополитички остао расцпјекан на велики број држава, углавном малих

и сиромашних (данас постоји 54 државе). У периоду након II свјетског рата, прво до караја 1960. године независност и самосталност прогласило је 23, а касније до 1974. још 16 афричких земаља. Деколонизација југа континента завршава се добијањем независности Анголе и Мозамбика 1975., Зимбабвеа 1980. и Намбије 1990., те рушење апартхејда и увођење демократизације у Јужноафричкој Републици 1994. године.

Територијалне претензије појединих држава, вјерске и националне подјеле, диктатура појединих владара, економска заосталост и сиромаштво учинили су да Африка и даље остане континент бројних међудржавних сукоба. Уз то, честе војне интервенције које су подузимане од стране бивших колонијалних велесила (нпр. Велике Британије у Египту, Уганди, Кенији и Танзанији; Француске у Алжиру, Мауританији, Тунису, Габону и Џибутију), а затим супротности појединих држава зависних о савезништву с САД, или с бившим СССР-ом, кочили су интеграционе процесе и економски напредак афричких земаља.

Африка је природно и друштвено врло занимљив, али економски најслабије развијен континент данас. Географски положај на екватору и економска неразвијеност утицали су на снажну међузависност човјека и природе, која нигдје тако није изражена као на овом континету. Наиме, екватор дијели афрички континент на два готово једнака дијела што је условило карактеристичну симетричност распореда климатско-вегетационих зона (екваторијална, саванска, сува тропска и средоземна), које чине главне одреднице живота афричког становништва. Насељавање и начин живота становника у појединим дијелова афричког континента директно је везан за сунчеву топлоту, воду и земљиште.

Природногеографске специфичности су условиле свега 6,2% обрадивог земљишта, а чак 64% површине континента припада сувим (аридним) подручјима. Међутим, од пољопривредне дјелатности још увијек живи више од 65% укупног становнишва. Африка је затворен климатско-вегетацијски простор, везан за екватор, с много или премало воде, са неплодним заслањеним земљиштем насталим распадањем камене подлоге и са непрегледним пустињама и великим рудним ресурсима неравномјерно размјештеним.

Природногеографске одлике Африке су пресудно утицале на њену ријетку (просјечна густина је око 22 стан./км²) и поготово неравномјерну густину насељености. Већина становништва концентрисана је на уским и површински малим подручјима уз ријеке и на обалама мора (нпр. уз долину Нила живи више од 800 стан./км²). Или, само у десет најнасељенијих афричких земаља живи око 65% становника континента (Нигерија 130 мил., Египат 56, Етиопија 53, Заир и Јужноафричка Република по 41, Судан, Алжир, Мароко и Танзанија по 27 и Кенија 25 мил.). Насупрот економској неразвијености, становништво Африке захваљујући побољшању здравствене и хигијенске заштите убрзано расте, што умањује напоре бржег економског напретка.

Развој афричке привреде углавном се и данас заснива на природним ресурсима, која се неплански експлоатишу и троше. Њихов размјештај је, поред осталих фактора, утицао на правце колонизације, густину насељености, изградњу саобраћајница и друге инфраструктуре, као и на укупну привредну и демографску поларизацију. Дакле, концентрација привредних и других функција у одређеним подручјима, нарочито јача у задњих тридесетак година у вријеме снажнијег продора процеса индусријализације у поједине дијелове

афричког континента. Ти процеси подстичу не само процес деаграризације, већ стварају нову слику просторног размјештаја становништва посебно брз пораст главних урбаних центара. То је управо, типична одлика привредно неразвијених земаља у којима се одвија масовно пресељавање становништва у главне градове држава, поготово ако се они налазе на морским обалама (процес литорализације). Такве концентрације развиле су се за релативно кратко вријеме, стихијски, уз подизање великих сламова економски и друштвено неоправдано. Таквим процесом настају афрички мегалополиси у којима убразано расте број становника (нпр. Каиро-Александрија-Порт Саид у Египту, конурбација Казабаланка и Рабат у Мароку, Лагос у Нигерији, Киншаса у Заиру итд).

Поларизовани регионални развој је врло изражен процес, који у афричким приликама сиромаштва усложњава проблеме привредног и друштвеног развоја. Већина афричких земаља већ годинама остварује мање од 400 УСА \$ народног дохотка по становнику, а неке чак мање од 200 \$ и припадају најсиромашнијим земљама свијета. Велике су разлике у развијености између појединих земаља, али и унутар њих. Већи народни доходак по становнику имају земље афричког Средоземља, те Габон, Боцвана, Јужноафричка Република, Маурицијус и Свазиленд, а једино се Јужноафричка Република истиче општом економском развијеношћу и разноврсном производњом.

Национална и племенска диференцијација (говори се око 750 језика), тражење животног простора често и на рачун сусједа, те вјештачко повучене државне границе (повучене од стране Европљана) данас појачавају и доводе до врхунца сиромаштва, незнања и неразумијевања свијета и савремених глобалних процеса. Стога су у Африци чести државни удари, расне и националне нетрпељивости, локални међудржавни и грађански ратови и слично. Готово да нема дијела Африке који не пролази такве кризне периоде, а свјежи су примјери Еритреје, Сомалије, Бијафре, Анголе, Судана, Западне Сахаре, нарочито Руанде.

Африка је у цјелини потенцијално богат континент, али су богатства неравномјерно распоређена и већином су под контролом страног капитала. Главни купци природних богатстава су развијене земље, уз протекционизам и "дампиншке" цијене. Иако политички самосталне спољнотрговачки партнери афричких земаља су бивше европске колонијалне метрополе, и у новије вријеме САД и Јапан, на које су претежно ослоњене у преносу капитала, знања и информација. Африка је велики извозник хране и то најквалитетније, иако велики број њеног становништва гладује, јер то једино може продати развијеним. Данас афричке земље производе око 28% свјетске производње какаоа, 25% кафе, 56% уљане палме, 60% сисала, 11% памука, 6% природног каучука, велике количине банана, маниоке, риже итд.

Посебно је значајно шумско и рудно богатство на коме бројне афричке земље граде своју основну економску перспективу. Готово једна четвртина континента припада шумским заједницама које чине око 15% свјетске залихе дрвне масе. Нарочито су богати екваторијални простори у којима је 70-тих година прошлог вијека почела експлоатација најквалитетнијих врста. Претпоставља се да ће тек стабилизацијом политичких прилика наступити врло интензивно крчење прашумских простора, што ће свакако имати бројне и дуготрајне еколошке последице на екосистеме афричког континента. Рудно богатство је највише концентрисано у громадном комплексу Јужне

Африке (Трансвал и Орање), затим у подручју Заирске завале (Шаба или Катанга), у дијелу источног Атласа (Кабилија) итд. Африка даје чак 62% свјетске производње злата, 77% дијаманата, по 17% бакра и боксита, 26 угља, велике количине фосфата, кобалта, волфрама и других руда. У новије вријеме откривена су велика налазишта нафте и плина, а најбогаија су нафтна поља у Нигерији, Анголи, Габону и Гвинејском заливу, те она нешто старија на сјеверу – Либија, Тунис и Алжир.

Главне извозне робе су под ударом честих промјена цијена на светском тржишту гдје афричке земље и интеграционе групације готово да немају утицаја. Највећи број земаља има негативан трговински биланс, а присутан је и кадровски проблем за провођење планова економског развоја. Зато су афричке земље биле присиљене да прихвате наметнуте монетарне, а тиме и политичке везе с бившим колонијалним силама. Међутим, као практични и емотивни одраз таквог стања појављује се тежња за стварањем већег јединства Африке (панафриканизам), па се већ 1963. године на конференцији у Адис Абеби ствара *Организација афричког јединства* коју чини већина афричких земаља. Панафриканизам је праћен бројним унутрашњим неспоразумима који проистичу из различитих интереса и идеја појединих земаља, а што је наслијеђеност колонијалног раздобља и нових друштвено-економских односа у појединим земљама.

Преглед регионалних групација

Територијална расцјепканост, друштвено-економска неразвијеност, различити интереси и свакако наслијеђена колонијална прошлост, утицали су и на формирање бројних регионалних групација (данас их има 16). Посебан проблем чини преклапајуће чланство појединих групација, конфликтне обавезе, правила и административни прописи, те различите стратегије и циљеви. Сложаност афричких групација умањује потенцијалне трговинске добити и повећање инвестиционих улагања. Африка учествује са свега 5% вриједности укупне свјетске трговине, иако је трговина важна у привредном животу афричких земаља. Поред извоза нафте која чини 50% вриједности афричког извоза, мали је број других извозних производа. Већина афричких земаља највећи приход остварује од извоза два-три пољопривредна производа или од руда. Избор индустријских производа за извоз је конкурентно врло узак, а многе земље имају компаративне предности у истим производима. Поред тога, унутрашња трговина је изузетно географски концентрисана, тако да је готово и нема између источних и западних афричких земаља, па ће бити тешко такве неповољне трговинске трендове мијењати.

Највећи број чланица (51) има *Афричка економска заједница (АЕС)* која је формирана 1991. године са основним циљем промовисања економског, социјалног и културног развоја, односно повећање координације и хармонизације економске политике између постојећих и будућих интеграционих групација на афричком континенту. Њени почеци датирају из 60-тих година прошлог вијека када је формирана Организација афричког јединства. Девет афричких групација, више од половине укупног броја, има мање од десет земаља-чланица, међу којима су три групације које имају свега по три земље-чланице – *Економска заједница земаља Великих језера (ECGAL)*, *Унија ријеке Мано (MRU)* и *Источноафричка економска заједница (ЕАС)*, пет земаља-чланица

има *Јужноафричка царинска унија (SACU)*, а двије групације имају по шест чланица: *Арајска унија Маџреба (AMU)* и *Централноафричка економска и монетарна унија (СAМЕС)*, седам чланица има *Западноафричка економска заједница (WEAC)*, са осам је *Западноафричка економска и монетарна унија (WAEMU)* и девет земаља-чланица има *Економска заједница земаља Централне Африке (ECCAS)*. Остале групације су бројније: *Зона преференцијалне трговине земаља Источне и Јужне Африке (PTA)* има 22 земље-чланице, *Заједничко тржиште Источне и Јужне Африке (COMESA)* 21, *Економска заједница држава западне Африке (ECOWAS)* 16, и по 14 земаља-чланица имају *Погранична иницијатива (СBI)* и *Јужноафричка заједница за развој (SADC)*. Уз то, све афричке земље су чланице више групација, изузев Марока која је чланица само Арапске уније Магреба и заједно са Јужноафричком Републиком и Свазилендом није чланица Афричке економске заједнице. Истовремено, није мали број земаља које су чланице и по пет различитих групација осим чланства у Афричкој економској заједници (нпр. Танзанија, Руанда, Намибија, Бурунди...). Дакле, међу државама афричког континента изражени су слаби интеграциони процеси, регионална расцјепканост и међудржавна нетрпељивост. Тако да на почетку XXI вијека пријети опасност да Африка остане и даље жариште честих међудржавних сукоба, суочена са недостатком хране и енергије, избјегличким проблемима, заразним болестима (процјењује се да има око 6 мил. обољелих од сиде) и неизвјесним економским и друштвеним напретком.

Главне одлике Економске заједнице земаља Западне Африке (ECOWAS)

Ова регионална групација представља један од карактеристичних примјера економских интеграционих групација на афричком континенту, те ће бити детаљније анализирана. Економска заједница земаља Западне Африке формирана је 1975. године потписивањем споразума у Лагосу (Нигерији) и спада у групу снажнијих и утицајнијих економских групација на афричком континенту. Обухвата 16 западноафричких земаља чије се сједиште налази у Абуџи (Нигерија). Многе земље-чланице ове Заједнице истовремено припадају и другим регионалним интеграцијама, три су чланице (Гвинеја, Либерија и Сјера Леоне) Уније ријеке Мано-MRU, а седам је истовремено члан Западноафричке економске заједнице-WAEC и Западноафричке економске и монетарне уније-WAEMU.

Основни циљ Заједнице се своди на успостављање економске и монетарне уније као средства за стимулисање економског и друштвеног развоја земаља Западне Африке. Међутим, одређени број земаља-чланица има маргинални значај и није активан у интеграционим процесима. Разлике које постоје између Нигерије и осталих чланица у погледу величине тржишта, производње и трговине су превелике, што уз економску неразвијеност, унутартрговинску разједињеност и преклапајуће чланство чине кључне потешкоће у остваривању постављене стратегије и циљева развоја.

Улога и значај ECOWAS-а проистиче из величине Заједнице која обухвата 6,1 милион км² или 20% укупне површине, 250 милиона становника или 33% укупног становништва афричког континента (2004). Истовремено, у 2004. години остварен је BND од 106,7 милијарди УСА \$ што чини 19% укупног BND-а Африке.

Демографски и економски показатељи

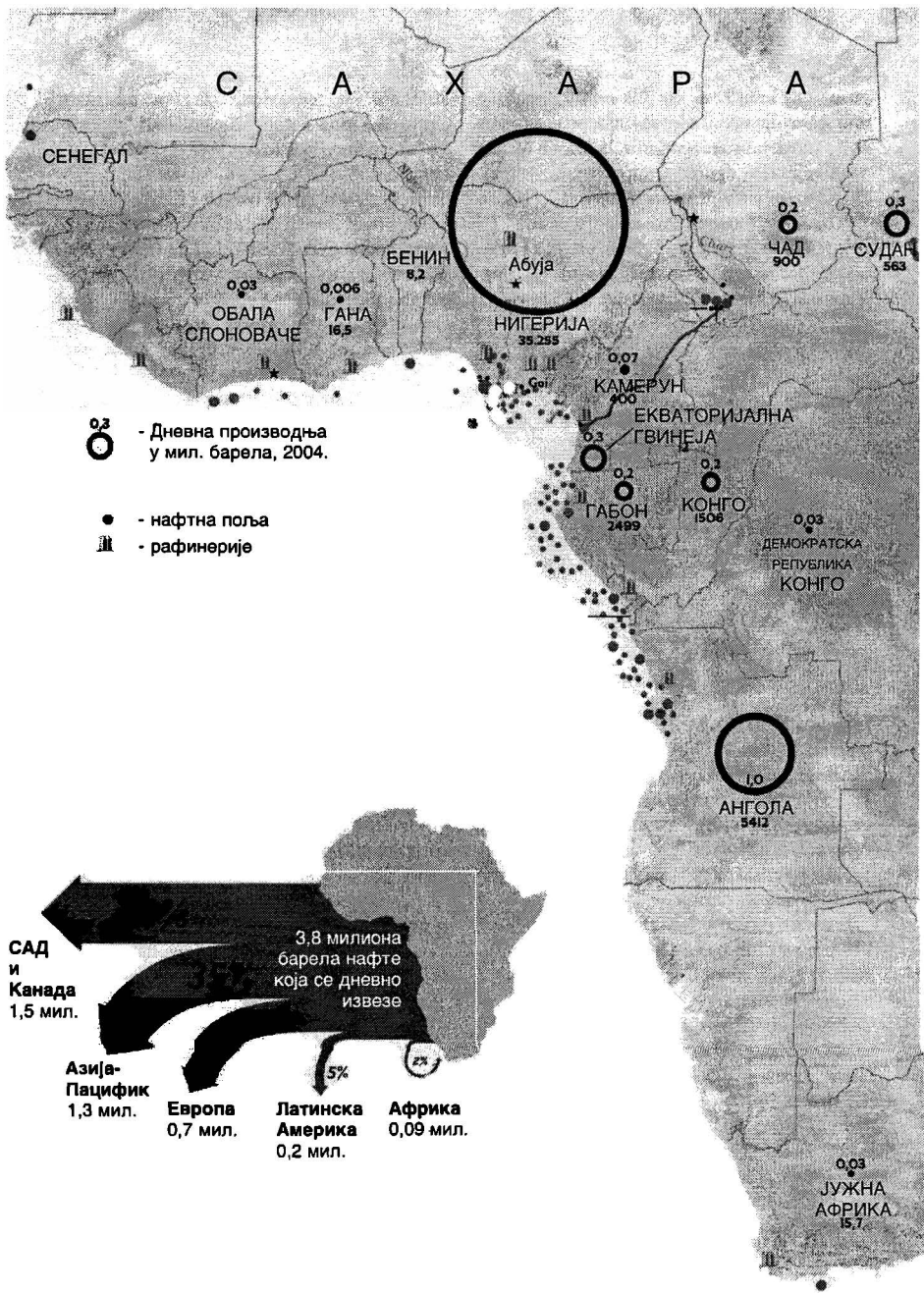
Земље-чланице	Површина а (000 км ²)	Број станов. (млн.2004)	Густина насељеност и (стан/км ²)	BND по становнику (2004. у \$)	Стопа раста 2004.у % (процјена)
Бенин	112	6,8	61	366	4,8
Буркина Фасо	274	12,6	46	205	5,2
Кап Верде	4	0,5	125	-	3,4
Гамбија	11	1,5	13	275	4,1
Гана	238	22,2	85	269	5,1
Гвинеја	245	7,8	32	380	2,4
Гвинеја Бисао	36	1,3	36	186	6,2
Либерија	111	3,3	30	186	4,2
Мали	1 240	11,3	9	237	7,9
Мауританија	1 031	2,8	3	344	3,7
Нигер	1 267	10,6	8	139	2,9
Нигерија	923	129,9	141	310	3,3
Обала Слоноваче	322	16,8	52	562	3,5
Сенегал	196	10,6	54	472	4,9
Сијера Леоне	71	5,6	79	146	5,2
Того	56	5,3	94	274	2,0
Укупно/просјек	6 137	246,8	40	304	3,8

Извор: Central intelligence Agency World Factbook 2004; International Monetary Fund

Економски развој земаља-чланица Заједнице је на различитом нивоу, а једино је у Нигерији производна структура разноврснија и општа развијеност на вишем нивоу. Свега шест земаља има виши народни доходак по становнику од регионалног просјека, а три земље-чланице немају нити 200 УСА \$. У структури извоза највеће учешће има сирова нафта, руде (злато, дијаманти и боксит), те пољопривредни производи (како, кафа, кикирики и памук). Тренутно је најважније истраживање нафтних резерви у Гвијеском заливу од стране великих свјетских мултинационалних компанија, док огромни потенцијали за производњу тропског воћа, каучука и риже остају неискориштени.

Након ирачке кризе и сталне дестабилизације блискоисточних земаља, посебно интересантно нафтно поље постале су земље афричке атлантске фасаде, међу којима су и чланице ове Заједнице – од раније Нигерија, а затим Гана, Обала Слоноваче и Сенегал. Задњих година велике америчке нафтне компаније (“Ексон Мобил” и “Тритон”) врше обимна истраживања и на копну и у приобалном атлантском појасу, која указују да су резерве “црног залата” западноафричког нафтног региона квалитетније од оних на Блиском и Средњем истоку а веће од иранских, ирачких и кувајтских. Процјењује се да би овај регион могао производити око 10 милиона барела дневно, што је више од производње у Саудијској Арабији данас. Предности овог региона за америчке компаније састоје се првенствено, у географској близини америчким рафинеријама, а и политички је безбједнији од блискоисточног региона.

*Утврђена нафтна лежишта, производња нафте и први извоз у земљама
- чланицама ECOWAS и западноафричког региона у цјелини*

Извор: Статистички преглед свјетске енергије British Petroleumа.

У стратешком програму развоја Заједнице на првом мјесту се налази развој инфраструктурних објеката и енергетике, а затим пољопривреде, туризма, питања здравства и образовања, те заштита животне средине. У инфраструктурном развоју приоритет је дат модернизацији и изградњи друмског саобраћајног система при чему је најважнија изграда трансзападноафричког аутопута од Лагоса до Нуакшота и транссахалинског аутопута од Дакара до Нцамена укупне дужине 11000 км. Такође је у плану повезивање и изградња жељезничке мреже, формирање авиокомпаније ECOAIR, те развој телекомуникационог саобраћаја (пројекат INTELCOM I и II).

Потребе за електричном енергијом су знатно веће од тренутне производње, што изазива велике проблеме у развоју привреде и снабдијевању становништва енергијом. Мало је земаља ове Заједнице које своје потребе подмирују сопственом производњом електричне енергије. Већу производњу од потрошње електричне енергије имају једино Нигерија, Обала Слоноваче и Сенегал. У структури производње електричне енергије термоелектране учествују са 58,8% а хидроелектране са 41,2%, с тим да Кап Верде, Гамбија, Гвинеја Бисао, Нигер и Сенегал користе само термоенергију, а највећу производњу хидроенергије остварује Гана (90%), Бенин (71%), Обала Слоноваче (68,8%) и Мауританија (58%). План развоја електроенергетског сектора садржи неколико фаза и обухвата:

- подизање нових хидро и термоцентрала од општег значаја,
- изградња западноафричког нафтовода кроз четири земље: Гана, Того, Бенин и Нигерија,
- изградња западноафричког пливотова, и
- регионални пројекти кориштења обновљивих извора енергије (соларна енергија и енергија биомасе).

У области развоја пољопривреде чији су потенцијали готово неискористени, планира се стварање центара за производњу сјемена, сточних расплодних центара и унапређење сточне производње, те развој мреже за ефикасно кориштење агротехничких мјера.

Развој туризма се заснива на пројектима изградње хотелских капацитета и њихове класификације према утврђеним стандардима. Здравствени и образовни сектор такође обухвата низ пројеката заснованих на ефикасној организацији и успостављању унутаррегионалних и међурегионалних институција за развој.

У оквиру заштите животне средине предвиђено је неколико значајних пројеката:

- борба против сваког покушаја неконтролисаног пустошења територије, нарочито сјече шума,
- забрана кретања и одлагања отровних и еколошки штетних отпада,
- унапређење националних метеоролошких станица, и
- рационално кориштење водних ресурса.

Упркос бројним потешкоћама Економска заједница земаља Западне Африке је до сада ипак, остварила значајне резултате, првенствено у области слободног кретања људи и роба, изградњи регионалних међудржавних саобраћајница, развоју телекомуникационих веза унутар Заједнице и ван ње, те одржавању мира и регионалне безбједности. У области интеграције тржишта још увијек нису достигнути планирани резултати. То се види из либерализа-

ционог плана по коме је регионална размијена остварена у износу од свега 11% у односу на размијену са терћим земљама, јединствене вањске тарифе нису још саживјеле, а економске и финансијске политике земаља-чланица нису хармонизоване иако су оквири за то постављени.

На путу провођења уобразаног процеса регионалне интеграције Западне Африке као стратешког циља Заједнице, налазе се бројни проблеми, међу којима су најтеже политичка нестабилност и лоше управљање државама-чланицама, слабост националних економија и њихова недовољна развијеност, стварање других организација са истим циљевима и слично. Према томе, реализација наведених развојних програма Заједнице планираном динамиком биће тешко остварити, јер то посебно зависи од политичке одређености земаља-чланица, институција Заједнице које ће радити на промоцији укупног развоја Западне Африке, као и од низа спољашњих утицаја унутар континента и међународних глобалних процеса.

Закључак

Од 80-тих година прошлог вијека свјетски економски и геополитички односи и процеси оптерећени су дубоким економским рецисијама индустријализованих земаља, нафтним шковима, успореним растом свјетске трговине, протекционистичким баријерама које постављају развијене земље и нестабилним цијенама примарних производа. То је највише, управо погодило све земље у развоју, па и земље афричког континента и њене регионалне интеграције које су нарочито оптерећене великим дуговима. Њихови дугови још брже расту у односу на њихове извозне добити. Судбина афричких интеграционих групација и земаља у развоју у цјелини, вјероватно лежи у процесу отварања њихових тржишта према развијеним земљама без обзира на страх од економске доминације великих и напредних земаља, што су и кључни циљеви процеса глобализације свјетског привредног система.

Литература и извори

1. Гајинов, Д. (2000): Ваневропски интеграциони процеси, Глобус, број 24-25, 26 и 27, СГД, Београд
2. Самарџић, С. (1998): Европска унија као модел наднационалне заједнице, Институт за европске студије, Београд
3. Шимић, Д. (2002): Европска унија данас и сутра, Хрватски земљопис, Загреб
4. Стиперски, З. (2002): Нафта – покретач успјеха и криза човјечанства, Хрватски земљопис, Загреб
5. Central Intelligence Agency World Factbook, 2004.
6. Energy Information Administration; Oil and Gas Journal; OPEC Statistical Bulletin